

Міністерство освіти і науки України
Кам'янець-Подільський національний університет імені Івана Огієнка
Педагогічний факультет
Кафедра теорії та методик дошкільної освіти

Кваліфікаційна робота
магістра
з теми «ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ
МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ НАД ТЕКСТОМ»

Виконала: студентка 2 курсу,
групи РО1-М23z
спеціальності 013 Початкова освіта
Булиховська Альона Миколаївна

Керівник: Горбатюк О.В
кандидат педагогічних наук, доцент,
доцент кафедри педагогіки та
менеджменту освіти

Рецензент: **Зенченко Т.С.**
кандидат педагогічних наук, доцент,
завідувач кафедри теорії та методик
початкової освіти
Глухівського національного
педагогічного університету
ім. О. Довженка.

ЗМІСТ

ВСТУП.....	3
РОЗДІЛ 1. ТЕОРЕТИЧНІ ЗАСАДИ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ З ТЕКСТОМ.....	6
1.1.Поняття про комунікативну активність молодших школярів.....	6
1.2.Теоретичні основи формування комунікативної активності молодших школярів.....	8
1.3.Психолого-педагогічні умови формування комунікативної активності у процесі роботи з текстом.....	20
Висновки до розділу.....	32
РОЗДІЛ 2. ЕКСПЕРИМЕНТАЛЬНЕ ДОСЛІДЖЕННЯ ФОРМУВАННЯ КОМУНІКАТИВНОЇ АКТИВНОСТІ МОЛОДШИХ ШКОЛЯРІВ У ПРОЦЕСІ РОБОТИ З ТЕКСТОМ.....	35
2.1. Організація і методика дослідження.....	35
2.2.Стан сформованості комунікативної активності молодших школярів до і після формувальної роботи.....	37
2.3. Методика формування комунікативної активності молодших школярів у процесі роботи з текстом.....	44
ВИСНОВКИ.....	54
СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ.....	60
ДОДАТКИ.....	65
Система навчально-тренувальних комунікативно зорієнтованих вправ і завдань для формування комунікативної активності.....	65
Завдання для самостійної читацької діяльності.....	67
Словникові вправи.....	68

ВСТУП

Актуальність дослідження. В умовах інформаційної спрямованості розвитку суспільства, процесів глобалізації і технологізації усіх сфер життєдіяльності, виникає потреба у формуванні людини з актуальними знаннями, гнучкістю і критичністю мислення, високими адаптаційними можливостями. Сформованість таких якостей можлива за умов пріоритетності в житті людини комунікативної діяльності, починаючи ще з дошкільного і молодшого шкільного віку, в основі якої лежить спілкування і позитивна взаємодія. Комунікативна активність віддзеркалює ступінь соціалізованості особистості, її потребу спілкуватись з навколишніми, залучати їх до спільного вирішення проблем, що виникають у різних життєвих ситуаціях, отримувати задоволення від процесу спілкування. Водночас, комунікативна активність є чинником оволодіння молодшим школярем необхідним комплексом знань, мовних і позамовних умінь та навичок спілкування. Значний педагогічний потенціал для формування комунікативної активності молодших школярів має робота з текстом на уроках різних навчальних дисциплін. Читання (слухання) і розуміння тексту є найвищим щаблем мовленнєвого розвитку дитини, важливим чинником комунікативного та інформаційного впливу на її розвиток. Отже дослідження теми «Формування комунікативної активності молодших школярів у процесі роботи над текстом» належить до актуальних завдань педагогічної науки, діяльності вчителя початкової школи.

Об'єкт дослідження – процес формування комунікативної активності молодших школярів на уроках та у позаурочній роботі початкової школи.

Предмет дослідження – методика формування комунікативної активності молодших школярів у процесі роботи над текстом.

Мета дослідження – розробити, теоретично обґрунтувати і експериментально перевірити методику формування комунікативної активності учнів початкової школи на основі роботи з текстом.

Реалізація поставленої мети і перевірка гіпотези передбачала розв'язання таких завдань:

1) уточнити сутність понять «активність», «комунікативна активність молодших школярів», виокремити складники у структурі комунікативної активності;

2) обґрунтувати психолого-педагогічні умови формування комунікативної активності здобувачів початкової освіти під час роботи з текстом;

3) експериментально перевірити ефективність розробленої методики формування комунікативної активності молодших школярів у процесі роботи з текстом.

На різних етапах наукового пошуку було використано такі **методи**:

- теоретичні: аналіз психолого-педагогічної, навчально-методичної літератури з досліджуваної проблеми, програм і підручників із літературного читання, навчальних посібників; синтез, класифікація для визначення підходів і принципів, що регулюють процес формування комунікативної активності у здобувачів початкової ланки освіти;

- -емпіричні: анкетування, усне та письмове опитування учнів; контент-аналіз творів учнів, спостереження за проявами комунікативної активності дітей під час роботи з текстом; теоретичне осмислення практики формування комунікативної активності молодших школярів та визначення критеріїв і рівнів її сформованості; педагогічний експеримент, у ході якого здійснювалась якісна та кількісна обробка його результатів із метою перевірки ефективності запропонованої методики;

- методи математичної статистики: для аналізу, обробки і перевірки достовірності результатів дослідження.

Експериментальна база. Педагогічний експеримент було проведено на базі Слобідської гімназії Новоселицької міської ради Чернівецького району, Чернівецької області у 3 класі, класовод – Топорівська Т.В. У класі навчається 16 учнів, які ввійшли до експериментальної групи. Контрольну

групу було організовано на базі 3 класу Котелівецького ліцею цього ж району та області.

Практичне значення дослідження полягає в розробленні й упровадженні організаційно-методичних умов формування комунікативної активності молодших школярів; у розробленні й використанні методики емпіричного вивчення та формування комунікативної активності молодших школярів у процесі роботи з текстом. Отримані результати сприятимуть подальшому вдосконаленню освітніх технологій, побудованих на засадах особистісного і комунікативного підходів.

Апробація результатів дослідження. Основні положення кваліфікаційної роботи викладено на науково-практичних конференціях різного рівня (1 міжнародна, 9 Всеукраїнських, 2 з яких – з міжнародною участю) та публікації.

Структура і обсяг роботи. Кваліфікаційна робота складається зі вступу, двох розділів, висновків, списку використаних джерел (54 найменування), трьох додатки. Основний зміст роботи викладено на сторінках. Робота містить 5 таблиць.

ВИСНОВКИ

Формування всебічно розвиненої, психічно здорової особистості – найважливіше завдання, яке стоїть перед педагогом, психологом. Розв'язання його можливе лише в колективі, в якому б людина почувала себе захищеною, відчувала емоційне задоволення та цінність своєї особистості, була комунікативно активною, спрямованою на спілкування та співпрацю.

Спілкування в учнівському колективі складається за двома системами: ділових і особистісних взаємин. Ділові виникають у ході організації і виконання в колективі спільної діяльності і визначають суспільну функцію кожного учня. Особистісні виникають в результаті емоційного спілкування і визначають індивідуальні особливості спілкування учнів.

Молодші школярі намагаються посісти певне місце у системі ділових та особистих стосунків класу; формується досить стійкий статус кожного учня в цій системі, причому часто виникає тенденція закріплення саме негативного статусу. Усвідомлення останнього, звичайно, впливає на емоційний стан дитини і може викликати різноманітні відхилення у її навчанні та поведінці.

Значні зрушення відбуваються в особистісній складовій комунікативної активності молодших школярів. Якщо у дошкільника регулювання взаємовідносин відбувалося при провідній ролі дорослого, то у молодшому шкільному віці тепер на перший план виступають об'єктивні норми «дорослої» моралі, пов'язані з властивостями «справжнього товариша». Суттєво змінюється й характер самооцінки учня. Вона тепер залежить від результатів навчання, а дедалі більшою мірою від характеристик міжособистісного спілкування.

Дослідження групи ровесників дозволило нам уточнити ряд методичних та теоретичних положень, отримати інформацію про специфіку комунікативної активності у класі, її залежність від оціночних здібностей учнів. У процесі нашого дослідження було підтверджено, що комунікативна активність характеризується вибірковістю. До одних учнів однокласники

відчувають симпатію, до інших – меншу, до третіх – байдужість, четверті викликають негативне відношення. Це свідчить про те, що в кожній групі існує ніде офіційно не зафіксована система міжособистісних стосунків, в котру можна проникнути лише з допомогою спеціальних соціально-психологічних методів. З допомогою таких методів, було з'ясовано соціометричну картину класу, тобто стан кожного учня в системі міжособистісних стосунків, або іншими словами соціометричний статус. Отже, можна сказати, що особистісні взаємовідносини між учнями, хоча і переживаються ними як безпосередні, але насправді опосередковані їх спільною діяльністю та особистісними факторами, серед яких одну з провідних ролей відіграють оціночні здібності, спрямовані на самооцінку та оцінку ровесників.

Для покращення міжособистісних стосунків у групі доцільно у педагогічній роботі використовувати елементи психотренінгу. Крім цього, проведена дослідницька робота дозволяє запропонувати наступне:

1. Створення ситуацій, у яких учні сприймали б один одного, як рівні за статусом. Це можна зробити, наприклад, за допомогою рольових ігор типу психогімнастики або соціально-психологічного тренінгу.
2. Розвиток у кожної особи в групі здатності адекватно сприймати та оцінювати людей, умінь, навичок міжособистісного спілкування
3. Стимулювання безпосередніх міжособистісних відносин дітей, які відчувають взаємну недовіру .

Аналіз проблеми міжособистісних стосунків в психологічній науці свідчить про те, що в кожній групі існує ніде офіційно не зафіксована система міжособистісних взаємовідносин. Ці відносини характеризуються перш за все вибірковістю. Учні відносяться до своїх ровесників по-різному. Це ставлення варіюється від симпатії, до негативного ставлення. Поява прагнення до спілкування з товаришами, бажання жити разом з ними спільним життям, а також бути прийнятими і визнаним саме товаришами, очевидно, можна розглядати як дуже важливий етап у формуванні дитини як

суспільної істоти. Цей етап зв'язаний із виділення особливої сфери життя дитини - спілкування з товаришами - сфери особистих взаємин з ними і колективом класу, а також з формуванням особливої практики взаємин. Ця сфера життя і спілкування стає для школяра надзвичайно важливою й особисто дуже значимою. В процесі спільної навчальної діяльності в дітей установлюються нові взаємини. Через кілька тижнів, проведених у школі, у першокласників зникає боязливість і зникає від маси нових вражень. Діти починають уважно придивлятися до поведінки сусіда по парті, установлюють контакти з однокласниками, що симпатизують або виявляють подібність інтересів.

Проаналізувавши результати проведеної методики, можна зробити висновок, що оцінка школярами результатів навчальних робіт однолітків, а також самооцінка у високому ступені зв'язана з оцінкою вчителя, тому що значна кількість школярів не можуть адекватно оцінити ні роботи товариша, ні власні, якщо немає ніяких вказівок вчителя. Завдання психолога, педагога – створити умови для розвитку соціальної перцепції як чинника міжособистісних відносин.

За створенням таких умов стоїть непроста і копітка робота психолога по формуванню навичок самосприйняття та взаємосприйняття у процесі спільних форм діяльності школярів. Зміст формувальної роботи полягав у розвитку етичних норм взаємодії з ровесником, а також комунікативних навичок шляхом ігрової терапії (ігор-драматизацій, творчих, рольових, ігор з ляльками). У результаті проведеної роботи виявились наступні наслідки.

1. Посилення свідомого ставлення до дружніх взаємин між школярами. Це виявилось у суттєвому зниженні кількості учнів, які не вміють назвати жодної риси друга. У контрольному класі кількість дітей, які не вміють цього робити, навіть зросла (з 13 до 18), що доводить необхідність проведення з дітьми спеціальної роботи психологом з розвитку соціальної перцепції. Крім того, відповіді стали різноманітнішими: діти частіше

називають моральні та ділові якості своїх друзів, а до цього зосереджувались на ділових.

2. Після проведеного експерименту зростає кількість аргументованих самооцінок, знижується кількість необґрунтованих, дещо зростає – опосередкованих. У контрольному класі кількість необґрунтованих оцінок дещо зросла. Це свідчить про зростання диференційованості самооцінки в експериментальному класі.

3. Позитивним симптомом є зростання кількості адекватних оцінок товариша в експериментальному класі у порівнянні з контрольним, де зростання майже відсутнє (з 9 до 10). Якщо в експериментальному класі кількість занижених оцінок товариша зменшились, то в контрольному навіть зросли.

Свідомість молодших школярів ще не досягає того рівня, щоб думка однолітків служила критерієм справжньої оцінки самого себе. Діти 9-10 років відносяться з інтересом до оцінки, що дають їм однокласники за спритність, сміливість і переживають, якщо ця оцінка розходиться з бажаною. Такі переживання нетривалі, їх легко змінити оцінкою з боку дорослих або вчителя. Вони визнають авторитет учителя, звертаються до нього з самих різних приводів – від випадкових і дрібних до найглибших і особистісних. Слід зазначити, що іноді в окремих дітей спостерігається і деяка замкнутість, майже відчуженість стосовно однокласників. Є і такі діти, що із жвавим інтересом спостерігають за іншими, але самі ніколи не заговорюють ні з товаришами, ні з учителькою. Відчуженість деяких дітей стосовно однокласників виявляється в тому, що вони дивляться на інших з недовірою, не бажають «позичати» сусідам нічого з того, що вважають своїм. Деякі діти, охоче пропонуючи вчительці ручки, олівці тощо, нізащо не хочуть позичити їх своїм товаришам. Усе це говорить про те, що на самому початковому етапі шкільного життя новачків перед усіма педагогами в тому числі і шкільним психологом стоїть завдання, насамперед, хоча б зовні згуртувати першокласників, щоб діти засвоїли, що усі вони є учнями одного класу, що

вони будуть усі разом навчатися, довідаються багато нового і цікавого, стануть освіченими.

На цьому ж первісному етапі діти повинні засвоїти і культуру спілкування між собою, що допомагає їм скоріше познайомитися один з одним і зблизитися між собою. Необхідним для цього є виховання привітної і ввічливої форми звертання один до одного.

Важливо, щоб разом з першими правилами поведінки в школі новачки засвоїли неприпустимість грубощів і розв'язності, щоб слова: «будь ласка», «дякую», «вибач», «дозволь» стали звичними словами їхнього лексикону. Звичайно, діти залишаються дітьми і, незважаючи на засвоєні навички ввічливості, можуть сваритися між собою, навіть побитися, але загальний тон, що виховується в них культурного звернення до людей значною мірою охороняє їх від брутальності і розбещеності.

Що ж стосується особливо сором'язливих і замкнених дітей, що цураються товариства ровесників і класу, що стоять у стороні від життя, то в цих випадках важливо насамперед зрозуміти причини таких явищ і поступово залучати цих дітей у спільне життя колективу, що вимагає часто і великого такту, і тонких прийомів, і крім того великої роботи з батьками. Однак і цих дітей, так само як і інших, подібних їм, завдяки вчасно розпізнаним і правильно усунутим причинам їхньої дивної поведінки важко було розпізнати наприкінці навчального року. Вони стали жвавими, товариськими дітьми, гарними товаришами в колективі.

Результати даного дослідження мають велике значення для педагогічної практики. Адже знаючи конкретне місце кожного учня в системі міжособистісних відносин, котре здійснює важливий вплив на діяльність і формування особистості, психолог може поставити конкретні розвивальні завдання і намітити шляхи їх вирішення. Крім того, знання вчителями закономірностей спілкування дітей та методів їх діагностики, зможе допомогти у досягненні успіхів при вирішенні завдань особистісно-орієнтованого підходу у навчанні та вихованні.

СПИСОК ВИКОРИСТАНИХ ДЖЕРЕЛ

1. Варзацька Л.О. Формування загальнонавчальних умінь як засіб досягнення цілей компетентнісної мовної освіти. Науковий вісник Східноєвропейського національного університету імені Лесі Українки. Педагогічні науки. Луцьк, 2014. № 6. С. 4-12.
2. Вашуленко О. Мовленнєва складова у структурі читацької компетентності молодшого школяра. *Початкова школа*. 2011. № 12. С. 16–21.
3. Вашуленко М. С. Українська мова і мовлення у початковій школі: метод. посібник. Київ : Освіта, 2018. 400 с.
4. Вашуленко О.В. Українська мова та читання: підруч для 3 класу закладів загальної середньої освіти. у 2-х част. Ч.2. Київ: Видавничий дім Великий тлумачний словник сучасної української мови / уклад. і голов. ред. Т. В. Бусел. К. : Ірпінь : ВТФ Перун, 2009. 1736 с.
5. Геруля Г. Літературознавча компетенція - основа літературного розвитку школярів. *Початкова школа: науково-методичний журнал*. Київ. 2010. №3. С. 7–10.
6. Гільбух Ю. З., Пенькова О. І. Психологічні аспекти словникового розвитку молодших школярів. *Початкова школа*. 2009. № 12. С. 66–69.
7. Дуткевич Т. В. Дитяча психологія: навч. пос. для студентів вищ. навч. закл. Київ : Центр учбової літератури, 2012. 424 с.
8. Корніяка О. М. Сучасні підходи до вивчення комунікативної компетентності особистості. Проблеми сучасної психології : збірник наукових праць Кам'янець-Подільського національного університету імені Івана Огієнка, Інституту психології ім. Г. С. Костюка АПН України / за ред.: С. Д. Максименка, Л. А. Онуфрієвої. Кам'янець-Подільський : Аксіома. 2009. Вип. 3. С. 180–194.
9. Кричфалушій М. Потреба у спілкуванні як фактор формування особистості майбутнього спортивного педагога в процесі професійної

- підготовки. *Фізичне виховання, спорт і культура здоров'я у сучасному суспільстві* : зб. наук.праць. №. 1 (17), 2012. С. 24–28.
10. Курова А.В. Психологія спілкування: навчально-методичний посібник. Одеса: Фенікс, 2020. 79 с.
 11. Літературне читання : програма для 2-4-х класів загальноосвітніх закладів. Затверджена Колегією Міністерства освіти і науки 4 серпня 2016 року.
 12. Лящук Л. Педагогіка добра, педагогіка діалогу Василя Сухомлинського. *Початкова школа*. 2014. № 9. С. 10–13.
 13. Максименко Н. Формування комунікативно-мовленнєвої компетентності в учнів початкової школи на уроках української мови. *Рідне слово в етнокультурному вимірі*. 2015. С.487–493
 14. Педагогічні технології навчання української мови та літературного читання в початковій школі : навч.-метод. пос. / за ред. Чабайовської М. І. Тернопіль : Мальва-ОСО, 2015. 188 с.
 15. Педагогічний словник / за ред. дійсного члена АПН України М.Д. Ярмаченка. Київ : Педагогічна думка, 2001. 516 с.
 16. Пентилюк М. Наукові засади комунікативної спрямованості у навчанні рідної мови. *Українська мова і література в школі*. 1999. № 3. С. 8–10.
 17. Петренко О.Б. Роль казки у формуванні орієнтації дитини на цінності своєї статі (на матеріалі спадщини Василя Сухомлинського). *Збірник наукових праць»Педагогічні науки»*. 2009. № 53. С. 4214–29.
 18. Петровська Т. Система роботи над образними засобами художнього твору на уроках літературного читання (порівняння). *Початкова школа*. 2013. № 11. С. 5–7.
 19. Підлужна Г. В. Психолого-педагогічні умови активізації читацької самостійності молодших школярів. *Початкова школа*. 2012. № 5. С. 64–67.

20. Пісна Т.М. Комунікативна активність як необхідна умова формування професійної компетентності майбутніх фахівців. *Наукові записки. Серія: Педагогічні науки*. Випуск 182. 2019. С. 219–222.
21. Подановська Г. Шляхи формування комунікативної компетентності здобувачів початкової освіти на уроках літературного читання та роботи з дитячою книжкою. 2021. Vol 3. №61(61). Р. 13–16.
22. Психологія спілкування : навч. посіб. / [Л. О. Савенкова, В. В. Сгадова, Л. Л. Борисенко та ін.] ; за заг. ред. Л. О. Савенкової. Київ: КНЕУ, 2015. 309 с.
23. Рекомендація 2006/962/ЄС Європейського Парламенту та Ради (ЄС)»Про основні компетенції для навчання протягом усього життя» від 18 грудня 2006 року.
24. Савченко О. Я. Літературне читання : підручн. для 2-го кл. Київ : Освіта, 160 с.
25. Савченко О. Я. Літературне читання : підручн. для 3-го кл. Київ : Освіта, 176 с.
26. Савченко О. Я. Літературне читання: підруч. Для 4 кл. Київ : Видавничий дім»Освіта», 2015 р. 192 с.
27. Савченко О. Методичний аналіз підручника»Літературне читання» для 2- го класу: зміст, структура, методичні настанови. Початкова школа. 2013. № 5. С. 1–5.
28. Савченко О. Я. Розуміння молодшими школярами літературних творів: сутність процесу і засоби формування. Початкова школа. 2017. № 8. С. 5–8.
29. Смілянець С. Комунікативна компетентність учнів. Використання інтерактивних вправ для формування комунікативної компетентності молодших школярів. Початкова освіта. 2017. № 9. С. 14–19.
30. Стахів М., Ковальська О., Марко Г. Засоби формування ключових компетентностей в учнів початкової школи. Молодий вчений. 2019. № 9 (73). С. 99–104.

31. Струганець Л. В. Культура мови в сучасній науковій парадигмі. Лінгвістичні студії / за ред.: Л. А. Лисиченко, О. А. Олексенко. Харків, 2014. С. 253–259.
32. Сухомлинська О. Василь Сухомлинський крізь призму часу: деякі зауваги до розгляду ідей [Електронний ресурс]. Інноватика у вихованні. 2020. Вип. 11(1). С. 6–16.
33. Сухомлинська О. Голоси історії: Василь Сухомлинський в оцінці Метью Ліпмана. Педагогічні інновації: ідеї, реалії, перспективи. 2021. Вип. 1. С. 41–46.
34. Сухомлинський В. О. Вибрані твори : в 5 т. Київ: Радянська школа, 1976. Т. 1. 654 с.
35. Сухомлинський В.О. Вибр. твори : у 5-ти т. Т. 5. Київ: Радянська школа. 1977. 639 с.
36. Сухомлинський В.О. Серце віддаю дітям. Київ : Радянська школа, 1974. 257 с.
37. Ткачук Г. П. Дитяча книжка і проблеми становлення читацької самостійності у молодших школярів. Збірник наукових праць Кам'янець-Подільського державного університету. Серія педагогічна. Кам'янець-Подільський : ФОП Сисин О.В., 2007. Вип. 13. С. 66–70.
38. Трунова В. Методика проведення уроків позакласного літературного читання в загальноосвітній школі: інноваційний підхід. 3-4 класи. Харків : Ранок, 2016. 128 с.
39. Філоненко М. М. Психологія спілкування : підручник. Київ: Центр учбової літератури, 2008.
40. Харченко Г. І. Формування комунікативних умінь школярів в умовах компетентнісної мовної освіти. Вісник Житомирського державного університету імені Івана Франка. Педагогічні науки. 2016. Вип. 3. С. 148–151.
41. Хоменко Л. Читацькі інтереси та читацька активність школярів: психологічні аспекти проблеми. Психолог. 2005. № 3. С. 5–6.

42. Хорошковська О. Н. Текстоцентричний підхід і його реалізація в підручниках з української мови для 3–4 класів ЗНЗ з мовами навчання національних меншин України. Проблеми сучасного підручника. 2014. Вип. 14. С. 810–816.
43. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 1-2 класах серії «Шкільна бібліотека». Львів, 2016. 160 с.
44. Хрестоматія сучасної української дитячої літератури для читання в 3-4 класах серії «Шкільна бібліотека». Львів, 2016. 192 с.
45. Цимбалюк Л. Проблеми літературного розвитку молодших школярів. Початкова школа. 2000. № 12. С. 104–110.
46. Чемоніна Л. В. Сучасні технології навчання мовно-літературної освітньої галузі в початковій школі : електронний навч. посібн. Бердянськ, 2019.
47. Чумарна М. І. Літературне читання : підручн. для 4 кл. загальноосвіт. навч. закл. Тернопіль : Навчальна книга-Богдан, 2015. 208 с.
48. Явоненко М. В. Методика підготовки школярів до літературно-творчої діяльності. Початкова школа. 2005. № 5. С. 15–18.
49. Янкович О. І., Кузьма І. І. Освітні технології у початковій школі : навч.-метод. пос. для вчителів, вихователів та студентів закладів вищої педагогічної освіти. Київ: 2016. 231 с.